

MIOMIR JAKŠIĆ

INSTITUCIJE – TEMELJ EKONOMSKOG I PRAVNOG PORETKA

Institucije su temelj ekonomskog i pravnog poretka, karika koja ih povezuje i osigurava vladavinu prava i dugoročni održivi ekonomski razvoj. Institucije zauzimaju centralno mesto u mrežnim odnosima ključnih aktera. Dobre institucije karakterišu tri svojstva: 1. ustanovljavaju i štite svojinska prava, 2. ograničavaju društvene elite koje nastoje da eksproprišu dohodak i svojinu drugih pojedinaca, i 3. osiguravaju jednake šanse za zapošljavanje i investiranje kapitala. Neophodno je u nacionalnim ustavima urediti sledeća važna pitanja: (1) Osnovne ciljeve regulatornih tela: „promovisanje i usmeravanje razvojnog tržišta regulisanjem industrije principima nediskriminacije i efikasnošću konkurencije, praćenje primene propisa u regulaciji industrije, obezbeđenje redovnog snadbevanja robom i uslugama i njihova zaštita i ravnopravan položaj, kao i druge aktivnosti uređene posebnim industrijskim zakonima. (2) Neophodno je u nacionalnim ustavima, kao najvišim zakonodavnim aktima, jednim posebnim članom, definisati da su „Regulatorna tela u svom radu samostalna i nezavisna i da za svoj rad odgovaraju Skupštini“. U odgovarajućim posebnim zakonima trebalo bi preciznije definisati procedure ustanovljavanja i sankcionisanja eventualnog narušavanja: 1. samostalnosti regulatornih tela, 2. odgovornosti prema parlamentu i 3. javnosti u radu.

Ključne reči: institucije, dobra vladavina, inkluzivne institucije, regulatorna tela

EKONOMISTI – UBEĐIVAČI

Studenti ekonomije na Londonskoj školi ekonomije i Sorboni, i pre masovnih uličnih protesta „Okupirajmo Volstrit“, pobunili su se protiv „Samo Jedne Teorije“

Prof. dr Miomir Jakšić, redovni profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu,
e-mail: miomir.jaksic@ekof.bg.ac.rs.

(engl. *Only One Theory*) – tržišnog fundamentalizma i neograničene vere u teorijsku i praktičnu moć tržišta, koje kao ekonomska institucija opredeljuje i politički poredak.¹ Ko ima tržište ima i demokratiju. Mnogi ekonomisti – tržišni fundamentalisti – postali su „ubeđivači“ koji ubeđuju javnost u svoje stavove, a ne „rešavaoci problema“.²

Za mnoge je slom Istočnog bloka posle 1989. godine, bio definitivna potvrda apsurdnosti svakog utopijskog mišljenja o idealnom društvu i privredi, želje za dosezanjem „nigdine“. To je oličeno u tezi o *Kraju istorije*, jer je, navodno, tržišni individualizam (fundamentalizam) ta najzad dosegnuta „nigdina“ – večiti ideal koji je, kao i priroda, večit, trajan i nepromenljiv. Dž. Hodžson je pokazao da finalnog kraja nema i da je jedna utopijska paradigma – centralno-planskog socijalizma samo zamenjena drugom – tržišno-individualističkom, na istovetnim osnovama ideološke isključivosti, naturalizacije, nepromenljivosti, ekskluzivnosti.³ Nobelovac J. Štiglic kasnije ju je nazvao *tržišnim fundamentalizmom*.

Umetnost ekonomije (engl. *Arts of economics*) je središnji put između normativne i pozitivne ekonomije.⁴ Šok terapija je tvrdo jezgro tržišnog fundamentalizma, a graduelizam tvrdo jezgro institucionalizma. Ovo ilustruje naredna tabela:

	Šok terapija	Graduelizam
Kontinuitet naspram raskida	Diskontinuelni raskid ili šok – brisanje starih društvenih struktura da bi se izgradile nove	Kontinuelne promene, nastojanje da se sačuva socijalni kapital koji se lako ne može rekonstruisati
Važnost početnih uslova	Ono najbolje rešenje koje neće moći da ugroze početni uslovi	Miroljubive postepene stalne promene koje u obzir uzimaju početne uslove
Uloga znanja	Oslonac na eksplicitno kodifikovano tehničko znanje koje stremi konačnom cilju	Oslonac na lokalno praktično, skriveno znanje koje je lokalno izvesno i ne važi i za velike i globalne promene
Pristup znanju	Znate šta radite	Znate da ne znate šta radite
Metafora šizme	Preskočiti reku u jednom skoku	Gradite mostove između obala

¹ Marc Lavoie, *Introduction to Post-Keynesian Economics*, Palgrave Macmillan, London, 2009.

² Roger Backhouse, *Truth and Progress in Economic Knowledge*, Edward Elgar Publishing, 1997.

³ Geoff M. Hodgson, *Economics and Utopia*, Routledge, London, 2000.

⁴ *New Thinking in Macroeconomics*, (Eds. Jonathan Harris, Neva Goodwin), Edward Elgar Publishing, 2005.

Metafora broda	Brod popravljati na suvom doku. Suvi dok omogućava opravku nezavisno od vremenskih prilika na moru	Brod popravljati na moru, jer suvog doka nema. Promene uvek započinju u datim istorijskim okolnostima.
Metafora presađivanja drveta	Odlučno i kratkotrajno presađivanje da bi se postigli željeni rezultati i šok sveo na najkraću moguću meru	Postepena priprema korena drveta da bi se izbegao svaki mogući šok i uvećale šanse za uspešno presađivanje.

Vašingtonski konsenzus svojevremeno je predstavljan kao *Kraj ekonomije*. Idejni autor Vašingtonskog konsenzusa Džon Vilijamson opisuje ga sa deset principa – sledbenici su ih pretvorili u *Deset zapovesti*:⁵

1. Fiskalna disciplina: ravnoteža budžeta i otklanjanje deficita
2. Izmenjeni prioriteti javne potrošnje: napuštanje podsticanja rasta u korist bazičnih javnih dobara (obrazovanje, zdravstvo)
3. Poreska reforma: široka poreska osnovica sa plitkim poreskim stopama
4. Liberalizacija kamata: proistekla iz finansijske liberalizacije
5. Politika deviznog kursa: režim deviznog kursa nije u funkciji razvoja, već monetarne stabilnosti
6. Liberalizacija trgovine: brza i potpuna liberalizacija trgovine robama i uslugama
7. Strane direktne investicije: privlačenje po svaku cenu inostranog kapitala kroz povlastice i nediskriminaciju
8. Privatizacija: ključna reč Vašingtonskog konsenzusa koja podrazumeva povlačenje države
9. Deregulacija: uklanjanje barijera ulasku i izlasku za sve ekonomske subjekte bez razlike
10. Svojinska prava: ustanovljavanje gde ne postoje i puna zaštita

Nova razvojna makroekonomija (D. Rodrik, D. Romer, D. Ačemoğlu) i politička makroekonomija (A. Alesina, D. Hibs, D. Ačemoğlu) su u tradiciji institucionalizma ukazali na to da su resursi tek približni faktori razvoja, a da su oni fundamentalni faktor institucije, i da Vašingtonski konsenzus treba u tom smislu dopuniti sledećim elementima.

⁵ *Ibidem*.

Tabela. Dopunjeni Vašingtonski konsenzus.⁶

Originalni Vašingtonski konsenzus	Dopunjeni originalni Vašingtonski konsenzus prethodnih 10 elemenata plus:
1. Fiskalna disciplina	11. Korporativno upravljanje
2. Preusmeravanje javnih izdataka	12. Antikorupcijski zakoni
3. Poreska reforma	13. Fleksibilno tržište rada
4. Finansijska liberalizacija	14. Članstvo u STO
5. Konkurentni devizni kurs	15. Usklađeni finansijski propisi i standardi
6. Liberalizacija trgovine	16. Otvorenost kapitalnog bilansa
7. Otvorenost za SDI	17. Neupravljeni devizni kursevi
8. Privatizacija	18. Samostalna centralna banka, targetiranje inflacije
9. Deregulacija	19. Sistem socijalne zaštite
10. Osigurana svojinska prava	20. Targetirano smanjivanje siromaštva

EKONOMSKI RAZVOJ I INSTITUCIJE

Zašto su danas institucije toliko važne i predstavljaju ključni faktor društvenog i ekonomskog razvoja? Odgovor treba tražiti u intelektualnom nasleđu i dostignućima institucionalizma i političke makroekonomije. D. Ačemoğlu nudi okvir za davanje odgovora na ovo pitanje: „Ljudski i fizički kapital su približni faktori ekonomskog rasta.“⁷ I dalje „rast je mnogo izvesniji u uslovima postojanja inkluzivnih (ekonomskih i političkih) institucija, nego u uslovima postojanja ekstraktivnih institucija. Inkluzivne ekonomske institucije: osiguravaju svojinska prava, red i zakon, tržišta i javne usluge i regulaciju na tržištima; otvorene su za relativno slobodni ulazak u novi biznis; osnažuju ugovore, olakšavaju pristup obrazovanju i nude šanse velikom delu stanovništva, odnosno, stvaraju podsticaje za investiranje i inovacije. Ipak, veliki broj društava tokom istorije i danas pod dominacijom je ekstraktivnih institucija: one nastaju od strane politički moćnih elita koje resurse oduzimaju ostatku društva.“⁸

⁶ Dani Rodrik, „Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion?“, *Journal of Economic Literature*, Issue 44, Vol. IV, 2006, 973–987.

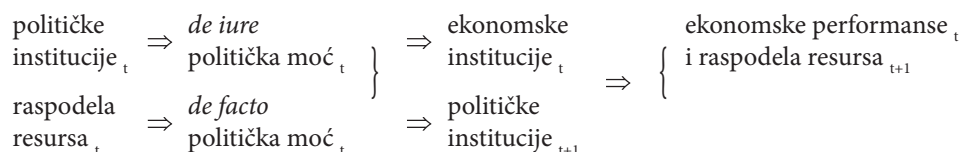
⁷ Daron Acemoglu, „Political Regimes, Institutions and Growth“, *Tüsiad-koç University Economic Research Forum*, 2005.

⁸ Daron Acemoglu, „State Building: A Political Economy Perspective“, Nemmers Lecture, <https://economics.mit.edu/sites/default/files/inline-files/Nemmers%20Lecture%20-%20State%20Building%20-%20A%20Political%20Eco.pdf>, 15.02.2023.

Neuspesi tranzicije utemeljene isključivo na jednom jedinom kamenu temeljcu – privatizaciji – u privredama sa nastajućom demokratijom i tržištima koja su nekonsolidovana, a to je bila stvarnost Srbije, akademsku zajednicu i nosioce politike usmerili su ka fundamentalnim pokretačima društvenog i ekonomskog razvoja –institucijama. Bio je to svojevrsni povratak zapostavljenoj *Proizvodnoj liniji istraživanja* (poredak, proizvodnja, ponuda, vrednost) za razliku od nametnute i dominantne *Razmenske linije istraživanja* (pojedinaac, razmena, tražnja, cene).

Nastanak i održavanje ekonomskih i političkih institucija, Daron Acemoglu predstavlja shematski na sledeći način:⁹

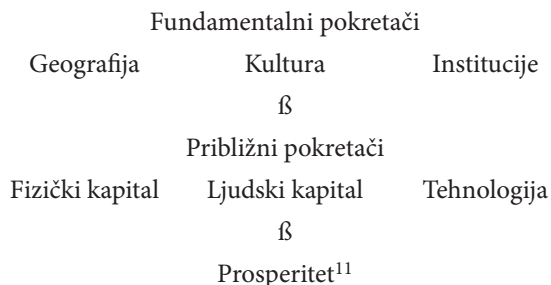
Dinamički okvir nastanka institucija („državne varijable“ i „stohastički šokovi“ u sadašnjosti – t i budućnosti – $t+1$):



Postoje dve vrste institucija:

1. *ekstraktivne institucije* (loše, predatorske, ne podstiču investicije i ukupni društveni i ekonomski razvoj) i

2. *inkluzivne institucije* (dobre, razvojne, podstiču investicije i ukupni društveni i ekonomski razvoj).¹⁰



⁹ Daron Acemoglu, „14.773, Political economy of institutions and development, Predavanje 1: Introduction and overview“, PDF 9522, MIT, Feb. 4, 2014., <http://economics.mit.edu/faculty/acemoglu/courses>.

¹⁰ Daron Acemoglu, „Political Economy Lecture Notes“, PE9524.pdf, <http://economics.mit.edu/faculty/acemoglu/courses>.

¹¹ Daron Acemoglu, David Liabson, John List, „Why Isn't the Whole World Developed?“, *Macroeconomics*, Pearson, 2015.

Institucije se danas ubrajaju u fundamentalne pokretače razvoja, ravnopravno sa fizičkom geografijom i nasleđenom kulturom i prema tome se i izdvajaju tri temeljne hipoteze o pokretačima društvenog i ekonomskog razvoja.

TRI RAZVOJNE HIPOTEZE

Različite putanje i dostignuti stepen ekonomskog i društvenog razvoja i činjenica da ne postoji osigurani (garantovani) prosperitet danas se objašnjavaju tri ma razvojnim hipotezama:

1. geografskom
2. kulturnom
3. institucionalnom hipotezom.

1. *Geografska hipoteza* insistira na značaju fizičke geografije, klime i ekologije.¹² L. Putterman je to ocenila na sledeći način: „Kakvu i koliku ulogu imaju istorijski faktori u objašnjavanju velikih razlika u nivou ekonomskog razvoja različitih zemalja i regiona u savremenom svetu? Međusobna povezanost geografije i ljudskog kapitala, u najširem smislu kulture, normi i institucionalnih kapaciteta imaju centralnu ulogu u objašnjavanju tih razlika.“¹³

2. *Kulturna hipoteza* ukazuje na značaj kulturnog nasleđa, vrednosti i tradicije. Alesina i Giuliano na sledeći način objašnjavaju značaj kulture: „Najnovija istraživanja pokazala su da kulturne varijable opredeljuju mnoge ekonomske izbore i da štaviše utiču na stope rasta i bogatstvo naroda. Kultura i institucije su endogene varijable.“¹⁴

Indeks G. Hofstedeja koji meri obeležja kulture u Srbiji pokazuje da su značajno visoki parametri koji predstavljaju – udaljenost od moći i – izbegavanje nezvesnosti, da su prilično visoki – dugoročna orijentacija i – muškost, dok su – individualizam i – popustljivost – niski. To vodi zaključku da je srpsko društvo umnogome pod uticajem tradicionalnih vrednosti i kulture.^{15, 16}

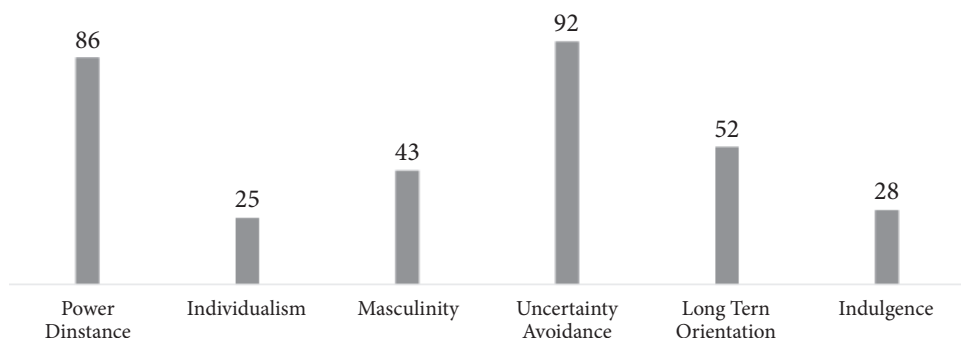
¹² Miomir Jakšić, „Geographical Deviation and Historical Development“, *Ekonomске teme*, No. 3, Vol. 53, Niš, 2015.

¹³ Louis Putterman, „History and Comparative Development“, *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Palgrave Macmillan, London, 2014.

¹⁴ Alberto Alesina, Paola Giuliano, „Culture and Institutions“, *Journal of Economic Literature*, No. 4, Vol. 53, 2014.

¹⁵ Miomir Jakšić, Milica Jakšić, „Proximate and Fundamental Factors of Growth: Culture and Institutions“, *Economics and Economy*, No. 4, Vol. 1, 2014.

¹⁶ Hofstede Insights, Country Comparison, <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/serbia/>, 25. 11. 2022.



Udaljenost od moći

Ova dimenzija odnosi se na činjenicu da svi pojedinci u društvu nisu jednaki – i odražava odnos kulture prema tim nejednakostima. Udaljenost od moći se definiše kao: stepen u kome manje moćni članovi institucija i organizacija u jednoj zemlji formiraju očekivanja i prihvataju činjenicu da moć nije ravnomerno raspodeljena.

Srbija ima visok skor za ovu dimenziju (86) što znači da ljudi prihvataju hijerarhijski poredak u kome svako ima svoje mesto i za to nije potrebna nikakva dodatna potvrda. Hijerarhija u organizaciji odražava ove inherentne nejednakosti, centralizacija je opšteprihvaćena, potčinjeni očekuju da im se kaže šta treba da rade, a idealni šef je svojevrсни benevolentni autokrata.

Individualizam

Ova dimenzija odnosi se na stepen međuzavisnosti pojedinaca koji ustanovljava jedno društvo. Ovo se može opisati slikom koju pojedinac ima o sebi, da li je to „ja“ ili „mi“.

Srbija ima nizak skor (25) i može se smatrati kolektivističkim društvom. To se ispoljava u dugoročnom pripadništvu grupi. Lojalnost u kolektivističkim društvima je najviša vrednost i ona dominira svim društvenim pravilima i propisima.

Muškost

Visok skor ukazuje na to da će se društvo rukovoditi konkurencijom, željom za uspehom, uspeh definiše pobednik, najbolji, i taj vrednosni sistem se ustanovljava već u školi i nastavlja kroz čitav život. Nizak skor (ženstvenost) ukazuje na to da su dominantne vrednosti društva briga o drugima i o kvalitetu života, što je simbol uspeha.

Srbija ima skor 43 za ovu dimenziju i ukazuje na relativno ženstvenu vrednost. Radi se da bi se živelo, menadžeri streme konsenzusu, solidarnosti i kvalitetu tokom svog radnog veka. Konflikti se rešavaju kompromisom i pregovorima.

Izbegavanje neizvesnosti

Ova dimenzija odnosi se na to kako društvo rešava problem neizvesne budućnosti: da li pokušava da kontroliše budućnost ili jednostavno čeka da se ona dogodi. Ova dimenzija se odnosi na stepen u kome se pojedinci osećaju ugroženi pred nepoznatim i neizvesnim događajima i kakva uverenja i institucije kreiraju da bi to izbegli.

Srbija ima skor 92 i to ukazuje na visoku preferenciju da se izbegne neizvesnost. Ustanovljavaju se rigidna pravila ponašanja i visoka netolerancija prema neortodoksnim idejama i ponašanjima, postoji otpor prema inovacijama, a sigurnost je važan element individualne motivacije.

Dugoročna orijentacija

Ova dimenzija odnosi se na stepen u kome se pojedinci oslanjaju na prošlost i način na koji se bave sadašnjicom i budućnošću. U društvima u kojima je normativizam važan ovaj skor je nizak, a u pragmatiskim društvima je visok, jer se sadašnjost koristi za pripremu za budućnost.

U Srbiji skor je 52 i nema jasne preferencije kada se radi o ovoj dimenziji.

Popustljivost

Ova dimenzija odnosi se na stepen u kome pojedinac kontroliše svoje želje i impulse u zavisnosti od vaspitanja. Slaba kontrola se označava kao popustljivost, a visoka kao uzdržavanje.

Nizak skor (28) pokazuje da je u Srbiji prisutno uzdržavanje i da pojedinci smatraju da su ograničeni društvenim normama i da bi popustljivost bila pogrešna.

3. *Institucionalna hipoteza* najveći značaj pridaje institucijama koje podstiču ulaganja u ljudski, fizički kapital i tehnologiju. Važnost institucionalne hipoteze ilustruje važnost koju institucije imaju u procesu podsticanja ili usporavanja preduzetništva. „Institucionalna hipoteza dokazuje da razlike u institucijama – kako se društvo organizuje i uobličava podstičaje pojedincima i biznisu – u osnovi su razlika u stepenu prosperiteta širom sveta. Institucionalna hipoteza se temelji na uverenju da institucije opredeljuju kako će se pojedinci organizovati u jedno društvo i da li će uopšte napredovati.“¹⁷

¹⁷ D. Acemoglu, D. Liabson, J. List, op. cit.

ZAKLJUČAK

Ustanovljavanje konsolidovane demokratije i efikasne tržišne privrede tek delimično zavisi od stope ekonomskog rasta (približni faktor rasta), a u celini i dugoročno od fundamentalnih faktora rasta – institucija i to onih koje omogućavaju obrazovanje, uvećavaju participaciju širokih slojeva stanovništva što je u središtu izgradnje inkluzivnih institucija.¹⁸

Dva važna kamena temeljca razvojne makroekonomije jesu sledeće definicije:

1. institucije su fundamentalni faktor razvoja i to institucije koje su inkluzivne, dobre, razvojne koje za cilj i mere performansi imaju dobrobit građana, i
2. iskustva proučavanja nezavisnih regulatornih tela, na početku centralne banke, utvrdila su da načela samostalnosti, odgovornosti i inkluzivnosti moraju biti temeljna za ustanovljavanje takvih institucija i merenja njihovih performansi.

U zaključku podsećamo na doprinose koje je svojevremeno diskusija o samostalnosti i odgovornosti centralne banke dala u sledećim domenima: 1. definisanju tri temeljna načela samostalnosti, odgovornosti i transparentnosti kao ključnih atributa svih ekonomskih i političkih institucija, 2. uvođenju indeksa za merenje njihove uspešnosti, i 3. povezivanju ekonomskih i političkih faktora koji su pokrenuli razvoj političke makroekonomije i u središte analize postavili inkluzivne institucije.

Prof. Dr. MIOMIR JAKŠIĆ
Full Professor, Faculty of Economics
University of Belgrade

INSTITUTIONS – FUNDAMENT OF ECONOMIC AND LEGAL ORDER

Summary

Good institutions are characterized with three attributes: 1. they establish and protect property rights; second, they restrict elites which strive to expropriate income and property of others members of society; third, they provide equal chances for employment of labour and investment of capital. Good institutions contribute to political stability, successful macroeconomic policy and enhance initiatives for employment and investment. It is necessary to include in national constitutions as highest legal act of each state specific article which will stipulate following: (1) basic goals of regulatory bodies such as “promoting and directing market development of regulated industry on the principles of non-discrimination and effective competition, monitoring the implementation of regulations in regulated industry, ensuring the regular supply of goods and services to consumers and

¹⁸ Daron Acemoglu, James A. Robinson, *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press, 2006, 53, srpski prevod – Zavod za udžbenike, Beograd, 2013.

their protection and equal position, as well as other activities stipulated by specific industry laws”: (2) basic principles of regulatory bodies activities such as (a) independence – personal, financial and policy and (b) accountability to parliament. In relevant separate legal acts specific articles should be included with more detailed stipulation of procedures for establishing and enforcing 1. independence, 2. accountability to parliament, and 3. transparency of regulatory institutions.

Key words: institutions, good governance, inclusive institutions, regulatory institutions

Literatura

- Acemoglu D., „Modeling Inefficient Institutions“, *Ekonomске ideje i praksa*, br. 12, 2014, tematski broj *Political Macroeconomy and Contribution of Daron Acemoglu*.
- Acemoglu D., „14.773, Political economy of institutions and development, Lecture 1: Introduction and Overview“, <http://economics.mit.edu/faculty/acemoglu/courses>.
- Acemoglu D., „Political Economy Lecture Notes“, <http://economics.mit.edu/faculty/acemoglu/courses>.
- Acemoglu D., „Political Regimes, Institutions and Growth“, Tüsiad-koç University Economic Research Forum, 2005.
- Acemoglu D., „State Building: A Political Economy Perspective“, Nemmers Lecture.
- Acemoglu D., Robinson J., „Why Nations Fail“, FBBVA Lecture, 2012.
- Acemoglu D., „State Building: A Political Economy Perspective“, Nemmers Lecture. Acemoglu D., Liabson D., List J., „Why Isn't the Whole World Developed?“, „Why Isn't the Whole World Developed?“, *Macroeconomics*, Pearson, 2015.
- Acemoglu D., Robinson J., *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press, 2006.
- Backhouse R., *Truth and Progress in Economic Knowledge*, Edward Elgar Publishing, 1997.
- Harris J., Goodwin N. (Eds.), *New Thinking in Macroeconomics*, Edward Elgar Publishing, 2005.
- Hodgson G., *Economics and Utopia*, Routledge, 2000.
- Jakšić M., Jakšić M., „Proximate and Fundamental Factors of Growth: Culture and Institutions“, *Economics and Economy*, No. 4, Vol. 1, 2014.
- Jakšić M., „Role of Regulatory Bodies in Banking and Energy Sector“, *Journal of Central Banking Theory and Practice*, Central Bank of Montenegro, Podgorica, No. 1, Vol. 5, 2016.
- Lavoie M., *Introduction to Post-Keynesian Economics*, Palgrave Macmillan, London, 2009.
- Putterman L., „History and Comparative Development“, *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Palgrave Macmillan, London, 2014.

Datumi prijema i prihvatanja rada
Primljen: 04.03.2023.
Prihvaćen: 09.04.2023.

PREGLEDNI RAD